

Filep Tamás Gusztáv

Búcsú Váradtól

TÓTH KÁROLY ANTAL: HOVA-TOVÁBB? - AZ ELLENPONTOK DOKUMENTUMAI, ESSZÉK, TANULMÁNYOK /1995/5/

Tóth Károly Antal kötete egy néhány évvel ezelőtti polémiasor lezáratlan voltára is fölhívja a figyelmet — noha nem arról szól —, melynek tárgyát sikerült módszeresen a szőnyeg alá söpörnünk. Pedig minden kérdés időszerű, amelyre még nem sikerült legalább időlegesen érvényes választ találnunk. Abból, amit átélünk, s amit tettünk vagy nem tettünk 1989 előtt, semminek semmilyen következménye nincsen. Következésképpen legfeljebb annak lehet, hogy helyesen ismerjük-e fel a mai erőviszonyokat vagy sem. Majdnem minden gondolkodó fő elismeri a magyar nemzet és kultúra határok fölötti egységét, de a múlt magatartásmintáinak megítélésére nincs egységesen elfogadott álláspont, s ami tragikusabb, nincs olyan pozíció, amelyből ezeket a vizsgálatokat el lehetne végezni. Könnyű belátni, hogy a '89 előtti romániai magyar értelmiségi ideológia nem vezetett eredményre, ma mégsem illik kritikai megjegyzéseket tenni róla. A néhány évvel ezelőtti viták — bizonyára a résztvevők szándéka ellenére — a kisebbségi teendők szempontjainak összekuszálásához vezettek, mert teljesen beágyazódtak az itthoni napi politikai érdekviszonyokba, még akkor is, ha a hozzászólók elfogultság nélkül *igyekeztek* megfogalmazni téziseiket. (Ez általában nem is sikerült nekik, s egyébként mindenki maradt a maga álláspontjánál.) Akár a szolgálatot, akár a szakszerűséget tekintjük az értelmiségi munka alapelvének — ha definiálnánk e szavakat, kiderülne, hogy nincs is köztük akkora ellentmondás, mint gondolnánk —, annyit megkockáztathatunk, hogy döntéseinknek összhangban kellene lenniük meggyőződésünkkel.

Ezekben a vitákban, sajnos, megkerülhetetlennek tűnt a romániai magyar ideológus-politikus írók tevékenységének bírálata, ami pró vagy kontra pazar lehetőséget kínált a személyeskedésre. Tekintettel arra, hogy ma nincsen közöttünk senki, aki meg tudná győzni a közvélemény e kérdések iránt érdeklődő töredékének többségét arról, hogy kizárólag annak a közmegegyezéses etikának a nevében beszél, amelynek forrása a lelkiismeret, a végső szót az eszmetörténészek fogják kimondani akkor, amikor az eredményekből már senki sem tanulhat. Kétségtelen, hogy erkölcs nemcsak egyféle van, s még azt sem tudjuk, honnan ered az erkölcsi készlet. Gróf Révay József még Kantnál is talált tisztázatlanságokat. Tény viszont, hogy magatartásunknak következetesnek és ellentmondásmentesnek kellene lennie.

Azok, akik az elmúlt években itthon oly kíméletlen következetességgel kutatták politikai ellenfeleik között a kollaboránsokat, a Kádár-rendszer kiszolgálóit és haszonélvezőit, nemegyszer nevezték egységbontónak és árulónak azt, aki a határon túli magyarság kimagasló alakjainak múltjában vagy műveiben talált tisztázatlan pontokat. Bretter Zoltánon három éve, amikor (Sütő András naplójegyzeteiről írva) egy nem minden pontján végiggondolt és nem is nagyon méltányos kritikájában a szerinte általánosnak gondolt hajdani erdélyi stratégiákat bírálta, egy tucatnyi író, politikus és publicista verte el a port. Talán ma sem tudják, hogy véleményükből egyetlen ésszerű következtetést lehet levonni: egy puha diktatúrában a kollaborálás erkölcsstelen, egy kemény diktatúrában pedig erkölcsös, mert a népért tenni valamit csak a „körön belül” lehet. Akik akkor Brettert támadták, egy olyan magatartásmintát is erkölcsi mértékké avattak, amelynek céltalan voltát Sütő már régen belátta. (S ezért a felismerésért egyébként a bőrét is vásárra vitte — még '89 előtt.) Nincs mit tenni, a diktatúráink úgy voltak megszerkesztve, hogy mindenki tekinthette magát ellenzékinek — még azok is, akik a kommunista pártok központi bizottságaiban ültek; és sokan azok közül, akik utóbb közreműködtek a parancsuralom lebontásában, előbb a megteremtésében kaptak szerepet. Úgy tűnik fel tehát, hogy mindenki igazolhatja az életét morális érvekkel; valójában — nagyobb távlatból nézve — nincs senki, aki ne tévedett vagy ne hibázott volna. Elismerem, ez demagógiának tűnhet — de bizonyos nézőpontból az igemagyarázat is üres fecsegés.

Most, amikor e jegyzetet írom, már félresöpörtem az asztalomról azokat a töredékeket — hat-nyolc napi munka sovány és savanyú gyümölcsseit —, amelyeket a kisebbségi erkölcsről meg ideológiáról és

a tárgyilagosság feltételezett biztosítékairól papírra vettem. Egyetlen mondat maradt itt: ha a méltányos, de határozott ítélet nem születik meg, akkor a Ceaușescu elleni nyílt politikai állásfoglalás elszigetelt példáinak értéke is relativizálódik, s így utólag viszonylagossá válik a diktatúra mértéke és megítélése is. Pedig annak a kornak a szellemi hagyatékával ma is számolni kell: Tóth Károly Antal kötetének egyik írásában az RMDSZ II. kongresszusán felröppent zavaros fogalmakról bizonyítja be (1991-ben), hogy a *méltóságtudat válságának* termékei.

A '89 előtti kisebbségi ideológia veleje, sok híve és kritikusa szerint, annyi volt, hogy minden más szempontot alá kell vetni a megmaradás szempontjainak. A megmaradás érdekében pedig a legokosabb semmit sem tenni. Az ideológia azonban sohasem lehet öncélú: mindig az értelmes cselekvést kell megalapoznia. Zágoni István már a kezdet kezdetén, 1921-ben figyelmeztetett a passzív rezisztencia valódi értelmére: „A két szóval jelölt kifejezésben a rezisztencia lényeg és cél, a passzivitás csak formát jelent.” S valóban, Erdélyben — pontosabban a Partiumban — meg lehetett teremteni a második nyilvánosságot is, a nyolcvanas évek elején, amikor már alig volt valami, amit a hatalom szégyellt volna. Így az Ellenpontok szerkesztői azzal is kalkulálhattak, hogy nem tartoznak majd a rendszer utókorához.

A néhány erdélyi magyar ellenzékit a gondolkozás radikalizmusa különböztette meg az erdélyi magyar réalpolitikustól. Tóth Károly Antal írta le szamizdatlapjuk legjelentősebb közleményében (amely egyben a kisebbségtörténet háború utáni szakaszának egyik legfontosabb dokumentuma):

„A kisebbségben élők számos képviselője — így a magyaroké is — adatként ismerve fel az itt vázolt viszonyokat, réalpolitikai ambíciók alapján a kényszerű alkalmazkodás útját választotta, megalázkodó magatartással igyekezve etnikuma érdekeinek defenzív védelmét szolgálni.

A magunk részéről méltánylandónak tartjuk az ezen gyakorlat mögött rejlő jó szándékot, de a tények arról győznek meg, hogy a minden hathatós eszközétől megfosztott kisebbség hatalommal szembeni védekezése reménytelen, és csak addig a pontig sikeres, míg a látszat megőrzéséhez feltétlenül szükséges engedményekről van szó. Az említett magatartás ugyanakkor lényunktől is idegen.”

Döntőnek érzem, hogy Tóth mégsem tekintette magát közössége teljhatalmú képviselőjének. Lebukásuk után kijavítja a Bukarestből érkezett szekuritátést, amikor az megkérdezi, hogy milyen jögon beszéltek a romániai magyarság nevében: „nem a nevében beszélünk, hanem az érdekében”. Szerkesztőtársa, a filozófus Ara-Kovács Attila Molnár János könyvében (*Az egyetlen. Az Ellenpontok és az ellenpontok története*. Szeged, 1993) egy helyütt úgy jellemzi Tóth Károly Antalt, mint aki — legalábbis kezdetben — „belülről akarta megváltoztatni a rendszert”. Én úgy gondolom, elsősorban az jellemző rá, hogy nem szereti a cselekvés és a cselekvést leíró nyelv dichotómiáját, a cselekvést elkendőző lírát: „Bűnben fogantunk: a felismerés és a megismerés vétkében, mi által megkülönböztettük magunkat a világtól. A rólunk s a (minden) másról felfogott információk közötti különbségtevés birtokában elvesztettük ártatlanságunkat: felelősekké lettünk. A környezet törvényeit szolgálva követő, a fizikai lét fenntartására irányuló alkalmazkodás helyébe a lélek törvényei törnek. A pszichikum önmaga integritásának fenntartására törekszik. Az élet árán is. A körülmények szorítása ellenére sorsunk döntéseink nyomán alakul. A keretek a formát adják. A tartalom minőségi jegyei azonban mindenképp tőlünk függenek.”¹ Ez az idézet nem a könyvből származik, s nem is az életút fordulópontja utáni summázata a szerző tapasztalatainak. 1977-ben íródott, amikor Tóth Károly Antal még tanárként, illetve a nagyváradi Ady Endre Irodalmi Kör egyik vezetőjeként találta meg „az értelmes cselekvés közösségi élményét”. Romániában egy évtizeddel korábban jött el a „körök kora”, mint mifelénk, s ha fellapozzuk a korabeli sajtót, láthatjuk, hogy a tucatnyi kör közül éppen egy Erdélyen kívül működött, a nagyváradi tekintették a legfontosabbnak a hozzáértők — műhelyjellege és a napirendre került kérdések megközelítésének magas elméleti színvonala miatt. Napirendre pedig gyakran a kisebbség legfontosabb sorskérdései kerültek — bár volt rá eset, hogy a beszélgetésbe nem sikerült bevonni a meghívott előadót. Tóth Károly Antal, aki egyébként ebben az időben több beadványt is fogalmazott és juttatott el „a központi szervekhez” (például a „tanügy” demokratizálásának érdekében vagy a váradi vár védelmében), valóban sokáig nem mondott le arról,

¹ *A teremtés hét napja - Negyven esztendeje halt meg József Attila*. Elhangzott a nagyváradi Ady Endre Irodalmi Körön 1977. december elsején. Megjelent az *Echinoxban*, majd a *Bábel tornyán* című antológiában, Kriterion, Bukarest, 1983.

hogy „törvényes fórumokon” fejtsse ki „dokumentált nézeteit” a magyar kisebbség helyzetéről, „megkísérelve nyíltan kiálló közvéleményt létrehozni, ami esetleg nyomást gyakorolhat a változás irányában”. Itt azonban nem a legalitás biztosította védelmen van a hangsúly, hanem a közvéleményteremtés egyetlen lehetségesnek látszó módján (ami persze illúzióknak bizonyul).

Tóthban én az ideális romániai magyar közéleti embert láttam, s azt a gondolkodót, aki leszögezi, hogy a közép-európai szocializmusok keretei között nem nagyon lát lehetőséget az emberhez méltó életre, követeléseit, programját viszont ahhoz a világhoz szabja, amelyben él. Nem csak otthon: egyik, már Magyarországon írt tanulmányvázlatában, *A kisebbségek nemzetközi jogi helyzetében* előbb tisztázza, hogy „az igazság és a jog uralma”, melyen a nemzetközi jogi dokumentumok alapulnak, mennyire viszonylagos — s ezután mutatja be, hogy milyen kihasználatlan lehetőségek jelennek az alapszövegekben.

Azok közül a kortársaink közül, akik következetesen a közösségért gondolkodtak, talán senki sem maradt annyira magára, mint Tóth Károly Antal és társa, Tóth Ilona (aki — noha erről szokás megfeledkezni — szintén az Ellenpontok magjához tartozott); előbb Romániában, majd Magyarországon zárult le számukra a cselekvési tér. A következő helyszínek: Svédország, Kanada, majd újra Svédország, ahol már végképp nincs közeg. Útja második stációján, Budapesten láttam Tóthot indulatosnak is, de indulata tárgyát mindig körülhatárolta; soha nem tekintette megingathatatlanak az egyébként hosszú tépelődés és elemzés után megfogalmazott írásai igazságát, hanem mindig hitt a párbeszéd értelmében és esélyeiben, még akkor is, amikor egy-egy tanulmányában annak pillanatnyi képtelenségét bizonyította be. Előbb Romániában tapasztalja meg azt a világot, „melyben az érvek nem ütköznek meg ellenérvekkel, hanem ellenállás nélkül száguldanak a semmibe, melyben nem a vélemény, hanem a magát megmutató egyéniség ütközik ellenállásba”; néhány évvel később bebizonyosodik számára (1987 körül), hogy a magyar ellenzéki csoportok között sincs mód az elvi vitákra s a közös következtetések megfogalmazására. A végeredmény felől közelítve ebből haszon is származik; írás közben a szerző nem körkörösén közelítette meg tárgyát, hanem szükséztől, lényegre törően fogalmazta meg összefoglaló igényű szövegeit, amelyek közül több most már örökké megkerülhetetlen dokumentum marad. Ezek közé tartozik *Az Ellenpontok szerkesztőségének Programjavaslata a romániai magyarság jogfosztott helyzetének megváltoztatása érdekében*, a *Memorandum a helsinki értekezlet megállapodásainak betartását ellenőrző madridi konferencia résztvevőikhez*, a *Demokratikus Magyarországgért* című, 1987-ben a Beszélőben megjelent írás (amelyben tudomásom szerint ő tett először javaslatot az egypártrendszer megszüntetésére az alkotmány alapján), s én ilyennek látom az 1990 tavaszán Göteborgban keltezett *Hova-tovább Európa? Nyílt levél kontinensünk polgáraihoz* című szöveget is. Sokadszor újraolvasva a kötetbe gyűjtött írásokat — s ez majdnem az összes, amennyit a szerző befejezett az elmúlt másfél évtizedben — úgy tűnik föl nekem, hogy kulcsfogalmuk a méltóság, amely a diktatúrák összeomlása után is veszélyben marad, mert — a nemzetállami gondolkodás sajnálatos módon megdönthetetlen uralmáról szóló passzusok bizonyítják — a társadalom homogenizálására irányuló törekvés a demokráciáknak is sajátja. Részben ez a magyarázata annak, hogy a könyv nem csak múltunk fontos dokumentuma — a jövőnké is. (*Magyar Ökumenikus Önképzőkör — Stockholm; Savaria University Press — Szombathely, 1994*)

(Megjelent a Kortárs, 1995/5. számában)